

Barbara Popielas-Szultka

Herb miasta Łeby

Słupskie Studia Historyczne 2, 5-11

1993

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Barbara POPIELAS-SZULTKA

Herb miasta Łeby

W 1308 r. ziemię łęborską, wraz z dowodnie istniejącą już w XIII wieku osadą rybacką u ujścia rzeki Łeby do Morza Bałtyckiego, opanowali Krzyżacy, którzy przejęli ją z rąk margrabiów brandenburskich. Do 1308 r., czyli zajęcia jej przez Brandenburgię wchodziła ona w skład księstwa wschodniopomorskiego, albo gdańskiego, rządzonego przez miejscowych ksiąząt wschodniopomorskich, z których niektórzy mieli w godle gryfa, czyli znak fantastyczny, składający się w górnej połowie z orła, zaś w dolnej połowie z lwa¹.

Zakon krzyżacki w celu zalegalizowania swych ekspansywnych działań w stosunku do Pomorza Gdańskiego w 1309 r. formalnie wykupił je od Brandenburczyków za symboliczną sumę 10 tysięcy grzywien brandenburskich. W ten sposób Zakon uzyskał podstawę prawną półtorawiekowego panowania nad Pomorzem Gdańskim, chociaż faktycznie decydowała o tym przewaga militarna². Zakon nie zamierzał jednak zadowolić się nowymi nabytkami terytorialnymi i w następnych latach podjął próbę rozszerzenia swego państwa w kierunku zachodnim. Wyrazem tych dążeń było wejście w posiadanie ziemi słupskiej w latach 1329–1341. Utrata ziemi słupskiej skłoniła Zakon do umocnienia swego panowania wzdłuż północno-zachodniej granicy Pomorza Gdańskiego, wzdłuż rzeki Łeby. W ten sposób doszło w 1341 r. do lokacji Lęborka, zaś trzynaście lat później Białogardy (1354), a po trzech latach Łeby (1357 r.). O ile dwa pierwsze miasta uzyskały prawo chełmińskie, o tyle Łeba – jako miasto portowe, analogicznie jak później Hel (1378 r.) otrzymała prawo lubeckie³. Te

¹ T. Bolduan: *Gryf. Godło Pomorza*, Gdańsk 1971, s. 11.

² M. Biskup, G. Labuda: *Dzieje zakonu krzyżackiego w Prusach*, Gdańsk 1986, s. 257–258.

³ M. Grzegorz: *Osady Pomorza Gdańskiego w latach 1309–1454*, Warszawa–Łódź 1990, s. 66 i 82.

dwa nadmorskie miasteczka stanowiły wyjątek w długim łańcuchu miast lokowanych przez Zakon na prawie chełmińskim.

Należy przypuszczać, że w krótkim czasie po formalnym nadaniu praw miejskich Łebie, nastąpiło wykształcenie się organów samorządu miejskiego określonego prawem lubeckim, w tym kancelarii miejskiej, która w drugiej połowie XIV w. posługiwała się własną pieczęcią. W jej otoku napięczętnym znajdował się napis „+ S' CIVITATIS: DE LEBEMVNDE”. W polu pieczęci na wczesnogotyckiej tarczy ozdobionej trzema gałązkami laurowymi znajdował się wizerunek rybografa zwróconego w lewo (w prawą stronę heraldyczną), tj. pół orła z otwartym dziobem i rozwartymi łapami i wyraźnie zaznaczonymi przy każdej łapie trzema szponami. Tułów, ale bez skrzydeł ptaka, przechodzi w korpus jesiotra z wyraźnie zaznaczoną parą płetw i ogonem. Tułów ptaka i ogon ryby ułożone są równoległe do górnego brzegu tarczy i wypełniają jej środkową część. U nasady górnej płetwy jesiotra osadzony jest krzyż w proporcjach 3:2, którego pionowa belka dotyka górnego brzegu tarczy⁴.

Późniejsze tłoki napięczętne miasta Łeby, mianowicie:

1. z 1440 r. pieczęć przywieszona do dokumentu Związku Pruskiego, skierowanego przeciwko Zakonowi – pokrywał się z wyżej przedstawionym⁵;
2. niedatowana pieczęć z XV w. z napisem w otoku „+ S + CIUITATIS + DE + LEBEMUNDE + o średnicy 40 mm. Wyobrażenie napięczętne tej pieczęci, w porównaniu do najwcześniejszej znanej i wyżej opisanej pieczęci różni się kształtem tarczy – tu występuje tarcza gotycka, dalej z wyraźnie zarysowanymi wizerunkiem połowy ptaka, posiadającego dłuższą szyję pokrytą dostrzegalnymi piórami,

⁴ Archiwum Państwowe w Szczecinie (dalej cyt. A P Szcz.), *Zbiór pieczęci*, sygn. 281; F. Vossberg: *Geschichte der Preussischen Münzen und Siegel*, Berlin 1843, s. 44, Tab. XVI, nr 43; H. Dannenberg: *Münzgeschichte Pommerns im Mittelalters*, Berlin 1893 tab. XXIII; R. Cramer: *Geschichte der Lande Lauenburg und Bütow*, Königsberg 1858, s. 112; A. Gerlach: *Die Wappen des Städte Lauenburg und Leba*, *Heimatk-Kalender für den Kreis Lauenburg i Pom.*, 1929 (Lauenburg 1929), s. 52; M. Gumowski: *Najstarsze pieczęcie miast polskich XIII i XIV wieku*, Toruń 1960, s. 141.

⁵ A P Szcz., sygn. 281; R. Cramer. Bd. II, s. 265; M. Gumowski: *Najstarsze pieczęcie*, s. 141.

- dłuższymi łapami, z których jedna jest wyprostowana i zwisa w dół, druga zaś jest ugięta⁶;
3. 24 mm średnicy pieczęć z XVII w. z napisem w otoku: „SIGILLUM CIVITATIS LEBENSIS”. Tarcza i wyobrażenie jak na poprzednich pieczęciach⁷;
 4. tłok napieczętny o średnicy 22 mm używany w 1806 r. z napisem w otoku: SIGILLUM CIVITATIS LEBENSIS. Od w.w. pieczęci różni się tym, że płetwy umieszczone są przy samej płetwie ogonowej. Wyobrażenie niepieczętne identyczne jak w pieczęci wymienionej pod 1. p. 3 z pewnymi różnicami odnośnie rozmieszczenia poszczególnych elementów godła⁸. Także gotycka tarcza przyozdobiona jest owocami winogron.

W dotychczasowej literaturze dotyczącej herbu miasta Łeby sporów nie wzbudza krzyż, jako symbol władzy Zakonu Szpitala Najświętszej Marii Panny Domu Niemieckiego w Jerozolimie oraz korpus i ogon jesiotra, szlachetnej ryby, wchodzącej na tarło w górę rzeki Łeby. Kontrowersje budziło natomiast wyobrażenie orła dlatego, ponieważ nie posiadał on na żadnej pieczęci skrzydeł, zaś jego głowa na najstarszej zachowanej pieczęci jest niezbyt wyraźna i podobna do głowy zwierzęcia. R. Cramer interpretował go jednak jako orła uznając, że herbem miasta jest pływający gryf z ogonem jesiotra⁹. Inaczej odczytał go znany heraldyk niemiecki O. Hupp, widząc w nim morskiego lwa, zaś w herbie miasta Łeby w srebrnym polu nad niebieskimi falami leżącego czerwonego lwa morskiego z czarnym krzyżem krzyżackim na grzbiecie¹⁰.

Za poglądem tym opowiedział się F. Schultz autor monografii powiatu łęborskiego, chociaż chętniej widziałby zamiast lwa morskiego – fokę¹¹.

Pogląd ten ostrej krytyce poddał z kolei znany badacz regionalny A. Gerlach, który domagał się przywrócenia miastu historycznego godła

⁶ A P Szcz., sygn. 282; O. Hupp: *Wappen und Siegel der deutschen Städte a Frankfurt*, H. 2, 1898, s. 19.

⁷ A P Szcz., sygn. 286; O. Hupp; *Wappen und Siegel*, s. 19; A. Gerlach: *Die Wappen*, s. 53.

⁸ Archiwum Państwowe w Słupsku, sygn. 966, b.f.

⁹ R. Cramer: *Geschichte*, Bd. I, s. 112.

¹⁰ O. Hupp: *Wappen und Siegel*, s. 19.

¹¹ F. Schultz: *Geschichte des Kreises Lauenburg in Pommern*, Lauenburg 1912, s. 71.

(w 1929 r.), w którym powinien się znaleźć: w złotym polu czarny rybogryf z korpusem i ogonem jesiotra oraz krzyżackim krzyżem w proporcji 3:2. Do takiego wniosku doszedł on głównie na podstawie analizy – co zresztą podkreślił – pieczęci miasta Łeby z 1440 r. zawieszanej na wspomnianym dokumencie Związku Pruskiego. Barwy heraldyczne wynikać miały z tego, że Zakon krzyżacki był następcą książąt wschodniopomorskich, których prawowitym godłem był czarny gryf w złotym polu¹².

Z polskich badaczy w sprawie herbu miasta Łeby w 1960 r. wypowiedział się znany heraldyk M. Gumowski¹³. Poddawszy analizie znane pieczęcie miejskie z XIV – XVII w. doszedł do wniosku, że jej herb „rybopis jest fantastycznym zwierzem złożonym z pół psa i pół ryby, gdzie indziej pół gryfa i pół ryby”. W tym bardzo niejasno określonym godle mylnie dopatrywał się udziału rodu Święców w lokacji miasta. Ustalenia te przejął T. Bolduan¹⁴.

Nieudaną próbą pogodzenia poglądów O. Huppa i M. Gumowskiego są wywody T. Białeckiego, uważającego, że herb Łeby wyobraża leżące na srebrnym lub białym polu rybozwierza w kolorze czerwonym (lew morski?), z którego grzbietu wyrasta czarny krzyż. Ponieważ rybozwierz był herbem Święców, świadczyć to ma o przynależności miasta do tego rodu, czarny zaś krzyżacki krzyż symbolizuje władztwo tego Zakonu w mieście¹⁵.

Z przedstawionego przeglądu badań wynika, że sporny element godła herbowego interpretowano jako: gryfa, lwa morskiego, fokę, rybopsa i rybozwierza. Tak szeroki rozrzut poglądów wynikał: 1. z niedoskonałości grawerskiej i małej czytelności tłoków napieczętych, 2. braku skrzydeł u fantastycznego stwora godła herbowego.

Wszyscy dotychczasowi badacze nie wykorzystali podstawowej dla dziejów Pomorza Zachodniego pracy L. W. Brüggemanna: *Ausführliche Beschreibung des gegenwärtigen Zustandes des Königl. Preussischen Herzogthums Vord- und Hinter- Pommern*. Jej autor przed zamieszczeniem opisu miasta Łeby zwrócił się drogą urzędową do władz

¹² A. Gerlach: *Die Wappen*, s. 53.

¹³ M. Gumowski: *Najstarsze pieczęcie*, s. 141.

¹⁴ T. Bolduan: *Gryf*, s. 59.

¹⁵ T. Białcki: *Herby miast Pomorza Zachodniego*, Szczecin 1991, s. 80.

miejskich o nadesłanie mu jak najdokładniejszych informacji o mieście. Na jej podstawie L. W. Brüggemann stwierdził: „Herb miasta stanowi gryf na którym znajduje się krzyż”.¹⁶ Teza ta powtórzona przez Ch. F. Wutstracka¹⁷ dla naszych rozważań ma rozstrzygające znaczenie, gdyż wyraża niewątpliwie przekonanie mieszkańców Łeby, którzy pod koniec XVIII w. uważali, że w godle miasta znajduje się gryf, jako najważniejszy — obok krzyża — jego element, chociaż — jak świadczy pieczęć z 1806 r. — nie posiadał on skrzydeł — co jak wykazano — było powodem tak różnego odczytywania tej części godła. Brak zaś skrzydeł u rybogryfa herbie Łeby wynikał stąd, że miasto przyjęło do swego herbu godło swego założyciela i pana zwierzchniego, czyli Zakonu w postaci krzyża krzyżackiego, tj. czarnego i łacińskiego, tzn. w proporcji 3:2. Krzyż ten był niewątpliwie najważniejszym elementem herbu miejskiego i musiał być odpowiednio wyeksponowany. Dlatego zajmował w polu tarczy środkowe położenie. Takie jego usytuowanie było możliwe jedynie w przypadku, gdy rybogryf nie posiadał skrzydeł. Ich umieszczenie zakłóciłoby symetrię „pola” krzyża oraz krzyż byłby mało wyrazisty. W ten sposób objaśniono wyobrażenie godła herbowego, które stanowił rybogryf z krzyżem krzyżackim.

Przyjęcie przez radę miasta Łeby urządzonego według prawa lubeckiego do swego herbu rybogryfa podyktowane było tym, że przytłaczająca większość nadmorskich miast pomorskich posiadała również prawo lubeckie i w swych godłach miała gryfa albo rybogryfa.

Pozostają do wyjaśnienia barwy heraldyczne. Tylko A. Gerlach uważał, że rybogryf powinien być czarnej barwy na złotym (żółtym) tle¹⁸. Pozostali badacze byli zdania, iż czerwony rybogryf powinien znajdować się w srebrnej (białej) tarczy. Barwy heraldyczne godła miasta Łeby pozostają w związku z herbem księstwa pomorskiego mającego w godle czerwonego gryfa na białym tle¹⁹.

¹⁶ L. W. Brüggemann: *Ausführliche Beschreibung des gegenwärtigen Zustandes des Königl. Preussischen Herzogthums Vor- und Hinter-Pommern*, T. II, Bd. II, Stettin 1784, s. 1047.

¹⁷ Ch. F. Wutstrack: *Kurze historisch-geographisch-statistische Beschreibung von dem königlich — preussischen Herzogthume Vor und Hinter Pommer*, Stettin 1793, s. 732.

¹⁸ A. Gerlach: *Die Wappen*, s. 53.

¹⁹ T. Bolduan: *Gryf*, s. 70 i n.

Tak więc historyczny herb miasta Łeby powinien przedstawiać: w srebrnym (białym) polu gotyckiej tarczy zwróconego w lewo (w prawą stronę heraldyczną) czerwonego rybogryfa z ogonem jesiotra na środku grzbietu – na którym stoi czarny łaciński krzyż, pionową belką sięgający brzegu górnej tarczy. Korpus rybogryfa wypełnia środkową część tarczy, jest równoległy do górnego brzegu tarczy, zaś płetwa ogonowa dotyka brzegów prawej (lewej heraldycznej) linii tarczy. Półgryf z otwartym złotym (żółtym) dziobem i zaznaczonymi uszami, wypełnia lewą (prawą heraldyczną) górną stronę heraldyczną tarczy, zaś szyja i korpus półgryfa z którego wystają rozwarłe łapy z trzema żółtymi szponami, zwróconymi w kierunku lewej (prawej heraldycznej) krawędzi tarczy, zajmują środkową i dolną część lewej (prawej heraldycznej) strony tarczy herbowej.

Taki herb, czyli historyczny funkcjonował do początków XIX w. W bliżej nie znanych okolicznościach oraz czasie, przypuszczalnie w drugiej ćwierci tego stulecia magistrat Łeby zmienił godło miejskie. Rybogryfa zastąpiono fantastycznym stworem będącym połączeniem lwa morskiego z fantazyjnie wygiętym ogonem ryby. Na jej grzbiecie – na środku tarczy – umieszczono krzyż, ale w innych niż łaciński proporcjach. Czerwony lew morski i korpus ryby unosił się nad niebieskimi falami w srebrnym (białym) polu. Takie wyobrażenie herbu Łeby przedstawił O. Hupp, a za nim F. Schultz, M. Gumowski i T. Białecki. Jest to herb ahistoryczny, ozdobny i w stosunkowo krótkim czasie został przez miasto odrzucony. Jest zrozumiałe, że jego podtrzymywanie przez społeczeństwo polskie w obecnych warunkach nie miałyby żadnego uzasadnienia merytorycznego.

Herb ten został zresztą zmieniony po pierwszej wojnie światowej na godło równie ahistoryczne, by nie powiedzieć fantastyczne. Przedstawiało ono w późnogotyckiej tarczy opatrzonej z czterech stron jednakowym ornamentem ozdobnym syrenkę skierowaną twarzą w lewo (prawą stronę heraldyczną) unoszącą się nad falami, której ogon wystawał ponad fale i dotykał płetwą ogonową prawej (lewej heraldycznej) krawędzi tarczy. Na grzbiecie ogona syreny, w pobliżu tułowia kobiecej części syreny, znajdował się łaciński krzyż, niedotykający pionową belką górnej krawędzi tarczy. W otoku napis: Der

Bürgermeister zu Leba. W okresie hitlerowskim w otoku pieczęci umieszczano dwie swastyki²⁰.

Herb ten oraz poprzedni, ten z morskim lwem w godle, spotkał się z druzgocącą krytyką ze strony A. Gerlacha²¹. Wykazał on, że nie mają one żadnego uzasadnienia historycznego ani innego merytorycznego, gdyż godła obu tych herbów nie oddawały najistotniejszych cech miasta. Badacz ten wysunął przypuszczenie, że geneza syreny w herbie miasta nawiązywała do wizerunku chorągwi bractwa kurkowego, którą otrzymało ono w 1847 r. od ówczesnego króla pruskiego Fryderyka Wilhelma IV. Badacz ten zwrócił także uwagę, że idea syreny na sztandarze bractwa kurkowego jest tyleż zagadkowa, co samowola jego ówczesnego króla, który całkowicie nie znał się na zasadach heraldyki. Wywody A. Gerlacha w pełni podzielamy dodając, że herb z takim godłem funkcjonował do końca II wojny światowej.

²⁰ Archiwum Państwowe w Słupsku, Akta miasta Słupska, sygn. 996, b.f.

²¹ A. Gerlach: *Die Wappen*, s. 53 i n.